

Мелещенко Т. В., м Київ

СТЕРЕОТИПИ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСТРУЮВАННЯ НЕГАТИВНИХ ОБРАЗІВ ТА ЯВИЩ В ІСТОРІЇ

Наша українська історія складається з багатьох трагічних сторінок, особливо яскравими серед яких є сторінки новітньої історії. Так ХХ ст. залишило в історичній пам'яті національно-визвольну боротьбу, Голодомор, Голокост, депортацію кримських татар 1944 року, боротьбу періоду Другої світової війни тощо. І донині український народ мусить відстоювати своє право на існування, право на державу, на територіальну цілісність, які, на жаль, має боронити зі зброєю в руках. Війна на східних кресах нашої держави, як і всі попередні історичні трагедії значною мірою стала можливою завдяки формуванню стереотипів внаслідок цілеспрямованої пропаганди.

Коли ставиш питання як можна було знищити величезну масу людей, чому знищення стало можливим, одразу міркуєш над поведінкою мас, над їх свідомістю. Саме масова свідомість була заповнена стереотипами та пропагандою, яку майстерно насаджувала радянська влада. Стереотипи є маркерами, що впливають на формування моральних норм, світоглядних, політичних і релігійних концепцій, думок, поведінки й ставлень. Вони конструюють буденну свідомість, на основі якої відбувається міжособистісне сприйняття. Стереотипи мають суперечливу функцію, вони упорядковують і спрощують процес сприйняття «іншого», але паралельно з тим закріплюють упередження чи хибні уявлення про людей, що різняться за статтю, національністю, віросповіданням тощо. Стереотипи використовуються з метою маніпуляцій та спричинення психологічного впливу.

Стереотипи наповнені почуттями, перевагами, асоціюються зі страхами, бажаннями, гордістю... Стереотип – тверда, часто спрощена, стандартна думка про соціальні групи чи окремих індивідів як представників цих груп.¹ Стереотипи будуються на основі культурних чи сімейних традицій, з урахуванням історичного досвіду, образів змальованих у літературі чи сконструйованих у масмедіа тощо. Саме

---

¹ Бакка Т. В. Подолання негативних проявів стереотипного мислення та формування толерантності як основи співжиття в полікультурному суспільстві // Історія в рідній школі, 2016, № 1, С. – 41-44.

масмедіа відводиться ключова роль у формуванні та поширенні стереотипів. Вони привчають людину мислити стереотипами завдяки спрощенню повідомлень, які вони посилають як меседжі. У такій ситуації інтелектуальний рівень повідомлень суттєво знижується і вони стають інструментом навіювання, створення та поширення соціальних міфів. Такий міф має на меті описати дійсність і дати її тлумачення. Таким чином, коли людина перебуває в просторі де переважають міфи, вона формує хибні уявлення про життя людей, що закріплюються у підсвідомості людини. На основі цих уявлень продукуються цінності, що є основою діяльності та мотивації людини. Саме такі міфи узагальнюють уявлення про дійсність та впливають на масову свідомість, вони виступають інструментом маніпулювання суспільною свідомістю.

Соціальні міфи, в основі яких лежать стереотипи формують потрібні уявлення про явища, події, людей. Ці уявлення мають на меті викликати соціальну реакцію яка стає підставою для ухвалення рішень без обробки інформації, її аналізу, без просіювання фактів від суджень. Отже, можна сказати, що стереотип – це елементарний міф². У процесах індивідуальної й масової свідомості стереотипи спрощують сприйняття ідеологічних та інших норм. Вони виконують функцію своєрідного впорядкування інформації та її категоризації, що полегшує сприйняття. Але таке спрощене сприйняття призводить до того, що стереотип зазвичай узагальнює або позитивні або негативні риси чи якості й створює на цій основі упереджене ставлення.

Вперше термін стереотип використав класик американської журналістики Уолтер Ліппман, який у 1922 р. опублікував книжку «Суспільна думка». Цим словом він намагався дати характеристику методу, за допомогою якого суспільство намагається розрізняти людей за категоріями. За визначенням Ліппмана, суспільна думка «вішає ярлик» на базі певних характеристик³. Таким чином стереотипи наклеюють умовні ярлики на людей чи на явища. На основі цих ярликів формуються ставлення, зрозуміло, що в основному помилкові, які переростають у стійкі погляди. Вони спотворюють реальність, створюють псевдореальність. Своїм впливом стереотипи змушують до певного вибору, який немає альтернативи.

² Остроухов В.В. Інформаційна безпека - // <http://westudents.com.ua/knigi/364-nformatsyna-bezpeka-ostrouhov-vv.html>

³ Див. Бакка Т. В.

Методика впровадження стереотипів у підсвідомість, що служить провідником стереотипів включає чотири рівні ПР-роботи:

- 1) інформація;
- 2) інформація + задана емоція (оцінка);
- 3) інформація + задана емоція + готовність до дії;
- 4) бездумна готовність до дії⁴.

Тобто, всього чотири кроки призводять до того, що стереотипи на основі хибних уявлень формують масову свідомість сповідуючи яку людина здатна до бездумної готовності до дії. В умовах масового суспільства це явище є особливо небезпечним. Якщо заглибитися в аналіз поняття «масове суспільство», то можна простежити, що це суспільство де на основі тотальної пропаганди відбувається маніпулювання суспільною поведінкою та формування масової культури. У такому суспільстві людина позбавлена особистого суспільного досвіду, вона здобуває досвід на засадах певних стереотипів, що розповсюджуються в засобах масової інформації. Ці засоби формують масову свідомість та поведінкові установи. На думку Папи Римського Франциска: «Найбільші гріхи медіа – це ті, що йдуть дорогою брехні, і їх є три: дезінформація, очорнення та знеславлення. А найважчий із них – це дезінформація».⁵ Використовуючи ці три прийоми, здійснюючи дезінформацію ЗМІ та пропаганди сіють страх серед населення. Відомі дослідники Е. Аронсона та Е. Праткінса в книзі «Ера пропаганди» стверджують, що «коли людину охоплює страх, то вона не може тверезо оцінити реальність, а лише думає як позбавитись страху».⁶ І в такому стані людина легко піддається маніпулюванню.

Відомий французький психолог С. Московічі стверджує, що «сучасний світ живе в масовому суспільстві, де індивідуальна душа поневолюється колективною». Наводимо його думку, з якою важко не погодитися, що колективний принцип організації життєдіяльності «здатен здолати будь-які перешкоди, зсунути гори або знищити творіння сторіч».⁷

Пропаганда у масовому суспільстві є зброєю інформаційної війни, її основним засобом. За допомогою засобів масової інформації

---

⁴ Див. Остроухов В.В.

⁵ Три гріхи медіа: дезінформація, очорнення, знеславлення / <http://credo.pro/2014/03/112698>

⁶ Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э. Праткинс. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 384 с.

⁷ Московичи С. Век толп [Текст] / С. Московичи. – М., 1998. – 368 с.

пропаганди у свідомості людей карбується образ, який створений певними спеціалістами. Цей образ створюється на основі стереотипів. Якщо потрібно створити новий образ, то відповідно створюють і нові стереотипи, які закріплюють цей образ у масовій свідомості.

Вивчаючи питання пропаганди можна вважати, що вона існує вже дуже давно. Однак тотального масового вжитку вона набула у нацистській Німеччині. Це була професійна машина, яка діяла під керівництвом Геббельса, що очолював міністерство народної освіти та пропаганди. Він створив для фюрера образ надлюдини, яка могла майже одночасно бути у двох місцях і виступати перед публікою, що стало можливим із використання літака. Люди масово потрапляли на крючок такої пропаганди. Ситуація ставала ще більш драматичною з використанням радіо та кіно. Німці через свої радіостанції створювали ілюзію, що це повстанці з Великої Британії.

Імідж Гітлера був створений таким чином, що він відповідав запитам усіх: для солдат він був солдатом першої світової, для художньої інтелігенції – художником і подібне. Німецька пропаганда забороняла використання слова «мир», щоб не забивати непотрібним голови німців. Замість «після війни» чи «після укладення миру» рекомендувалося вживання лише словосполучення «після перемоги».⁸ Пропаганда була оперативною. І як ми знаємо з історії, що вона мала страшні наслідки, такі як Голокост. Масове знищення народу стало можливим внаслідок пропаганди, яка сприяла дегуманізації образу єврея, демонізувала його, показувала його як ворога, як найбільше зло.

Нацистська пропаганда здійснювалася радикальними методами, що включали знищення єврейського, а також циганського і слов'янського народів. Рейхсфюрер СС – Генріха Гімлер ставив за мету частину «неповноцінного населення» залишити лише в якості рабів. «Живуть інші народи у достатку чи подихають з голоду – цікавить мене лише на стільки на скільки вони є необхідними нам як раби».⁹ Євреїв показували як неповноцінних, звинувачували їх в економічних злочинах та злочинах проти людства, юдаїзм проголошували небезпечним для європейської та світової культури.

Чого вартує лише антисемітський фільм «Єврей Зюсс», який побачили понад 20 мільйонів осіб, його дивилися СС і поліція, він

⁸ Почепцов Г. Г., Чукут С. А. Інформаційна політика // http://pidruchniki.com/15660721/politologiya/propagandistski_diyi_stolitti.

⁹ Див. Бакка Т. В.

транслявався на окупованих територіях щоб там створювати й підігрівати антисемітські настрої. Такого ж штибу був і фільм «Вічний жид», який знятий як документальний, що ще більше спотворює уяву, та багато інших.

На українській землі нацисти оголосили євреїв винними за злочини сталінського режиму, було спровоковано тезу про те, що більшовицький режим – це витвір євреїв, німецька пропаганда, і газети, що виходили на окупованих територіях, постійно писали про «жидобільшовизм», «злочини комуножидів», «змову Сталіна з євреями» тощо.¹⁰

Євреям приписували зраду і розп'яття Ісуса Христа, створення комуністичної ідеології, світове панування, возвеличення над іншими, економічна експлуатація тощо. Така брехлива, штучна пропаганда полегшила знищення мільйонів людей, дозволила сприйняти цей факт та населення до його здійснення. Ці стереотипи, на жаль, побутують ще й досі. Таким чином ми бачимо ілюстрацію того як можна сформувавши «образ ворога» та сприяти його знищенню.

Стереотипи та пропаганда, що їх нав'язувала не останню роль зіграли у нищенні українського народу під час Голодомору. Для цього створювався образ ненависного пана, куркуля, який був одноосібником, заважав будувати комунізм, він був ворогом із нелюдським обличчям і перешкоджав боротьбі за рівність¹⁴¹¹. Тому знищення куркуля, в основному українського селянина, було важливою місією, бо ворог мав бути знищений. Саме у пошуку ворога і його знищенні схожість німецької і радянської пропаганди. Однак, радянська пропаганда була ще страшніша, бо нацисти шукали зовнішнього ворога, а комуністи – свого, внутрішнього. Але кінцева мета не різнилася – ворог мав бути знищений.

Сучасна пропаганда стала ще більш тонкою і впливовою. Особливо це яскраво можна простежити на прикладі російської пропаганди спрямованої проти України. Проаналізувавши матеріали сучасних російських ЗМІ (канали РТР, ОРТ, НТВ) за останні роки ми бачимо **породження у росіян негативних стереотипів про Україну, серед них такі:**

---

¹⁰ Подольський А. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні"// https://archive.org/stream/APLLHistoryHinua/PDF_djvu.txt

¹⁴ Головаха Є. «30 років – це мінімальний термін для ціннісних змін» // <http://tyzhden.ua/Society/117873/PrintView>

- Україна не має права на самостійне існування, вона – невіддільна частина Росії;
- Українська мова – це діалект і вона не може існувати самостійно, а російську мову переслідують і її необхідно захищати.
- Українська культура – це шароварщина, що має лише народні пісні та кілька письменників, а все інше є надбанням за сприяння Радянського Союзу.
- Львів – столиця бандерівців, які зосереджені на Західній Україні і які є вбивцями, що відзначаються неймовірною жорстокістю, не шкодують навіть немовлят, холоднокрівно їх розпинають.
- Майдан був створений бандерівцями та «Правим сектором» щоб здійснити агресію проти Росії.
- Крим помилково увійшов до складу України у 1954 році, він є російським.
- Українська армія – це вбивці, карателі, вони мирне населення на Сході України.

Такі стереотипи створюють негативний образ українців, і це не лише в уяві росіян, а й у сприйнятті жителів Сходу України. Таке очорнення і дезінформація підживлюють військовий конфлікт, оскільки дуже складно розібратися хто свій, хто ворог, хто захисник, а хто окупант. І від цього страждає мирне населення, а наслідки відчуває вся Україна.

Таким чином російська пропаганда, створюючи стереотипи, що принижують українців має на меті посилити свої моральні та матеріальні позиції, а Україну дестабілізувати та пропагувати її меншовартість, принижувати її. Росіяни створили цілу пропагандистську машину, яка, на жаль, маніпулює і частиною української аудиторії, не зважаючи на принципи та етичні засади журналістики.

Саме завдяки тривалому конструюванню негативного образу українців, особливо на російськомовних територіях які світоглядно орієнтувалися на Росію ми ментально втратили частину населення, що повірила міфам і виступила проти своїх. У війні на Сході України пропаганда збудована на стереотипах відіграла одну з вирішальних ролей, вона дозволила її впустити на наші землі. Тому можна зробити висновок, що нині існують реальні загрози у формування у суспільній свідомості таких негативних явищ як упередження і ксенофобія. Стереотипи є дієвим інструментом пропаганди, що переростає в інформаційну війну між народами і не тільки.